

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

BMT Hujjatlarida qo'llangan modal birliklarning o'zbekcha tarjimasida sinonimik tanlov masalasi

Yaqubova Shahrisonu Davron qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, magistr

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz tilidagi huquqiy modal birliklarning o'zbek tiliga tarjima qilinishidagi lingvistik va tarjimaviy muammolar tahlil qilinadi. Xususan, BMT hujjatlarida keng qo'llanadigan "shall", "must", "may" modal birliklarining semantik-pragmatik xususiyatlari hamda ularning o'zbek tilidagi sinonimik ekvivalentlari qiyosiy jihatdan o'rganiladi. Tadqiqot davomida modal birliklarning normativ kuchi, huquqiy aniqlikni ifodalashdagi roli va tarjimada ekvivalent tanlash masalalari yoritiladi. Maqolada huquqiy diskurs tarjimasida terminologik barqarorlikni saqlash muhim omil ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: modal birlik, huquqiy diskurs, sinonimiya, tarjima ekvivalentligi, legal translation, normativ kuch, semantik adekvatlik, deontik modalitet, huquqiy tarjima, terminologik barqarorlik.

ПРОБЛЕМА СИНОНИМИЧЕСКОГО ВЫБОРА ПРИ ПЕРЕВОДЕ МОДАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ, ИСПОЛЪЗУЕМЫХ В ДОКУМЕНТАХ ООН, НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Якубова Шахрибону Даврон кизи

Ургенчский государственный университет имени Абу Райхана Беруни, магистрантка

Аннотация

В данной статье анализируются лингвистические и переводческие проблемы перевода английских модальных единиц на узбекский язык в юридических текстах. Особое внимание уделяется семантико-прагматическим особенностям модальных глаголов "shall", "must" и "may", широко используемых в документах Организации Объединённых Наций, а также их узбекским синонимическим эквивалентам. В ходе исследования рассматриваются нормативная сила модальных единиц, их роль в обеспечении юридической точности и проблемы выбора адекватных эквивалентов при переводе. В статье обосновывается важность сохранения терминологической последовательности в переводе юридического дискурса.

Ключевые слова: модальные единицы, юридический дискурс, синонимия, переводческая эквивалентность, юридический перевод, нормативная сила, семантическая адекватность, деонтическая модальность, терминологическая устойчивость, переводческие стратегии.

THE ISSUE OF SYNONYMIC CHOICE IN THE UZBEK TRANSLATION OF MODAL UNITS USED IN UN DOCUMENTS

Yaqubova Shahrisonu Davron qizi

Urgench State University named after Abu Rayhan Beruni, Master's student

Abstract

This article examines linguistic and translational issues related to rendering English legal modal units into Uzbek. Particular attention is paid to the semantic and pragmatic features of the modal verbs "shall", "must", and "may", frequently used in United Nations documents, as well as to their synonymous Uzbek equivalents. The study analyzes the normative force of modal units, their role in expressing legal precision, and the problem of selecting adequate equivalents in translation. The article substantiates the importance of maintaining terminological consistency in the translation of legal discourse.

Keywords: modal verbs, legal discourse, synonymy, translation equivalence, legal translation, normative force, semantic adequacy, deontic modality, legal terminology, translation strategies.

Globalashuv jarayonlarining jadallashuvi, davlatlararo siyosiy, iqtisodiy, madaniy va huquqiy aloqalarning tobora kengayib borishi xalqaro huquqiy munosabatlarning yangi bosqichga ko'tarilishiga sabab bo'lmoqda. Bugungi kunda xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilinayotgan konvensiyalar, deklaratsiyalar, rezolyutsiyalar, bitimlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar nafaqat alohida davlatlarning tashqi siyosiy faoliyatida, balki milliy qonunchilik tizimlarini takomillashtirishda ham

muhim manba vazifasini bajarmoqda. Shu nuqtayi nazardan, mazkur hujjatlarning turli tillarga, xususan, o'zbek tiliga sifatli, aniq va mazmunan mos tarjima qilinishi tarjimashunoslik, huquqshunoslik hamda amaliy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti hujjatlari xalqaro huquqiy makonda alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular inson huquqlari, tinchlik va xavfsizlik, xalqaro hamkorlik, barqaror rivojlanish, gender tengligi, ekologik muhofaza, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot kabi sohalarida umumiy me'yoriy asoslarni belgilab beradi. BMT tomonidan qabul qilinadigan hujjatlar ko'plab davlatlar uchun huquqiy, siyosiy va ma'naviy yo'nalish beruvchi manba hisoblanadi. Shu sababli bunday hujjatlarni o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida faqat so'zma-so'z ekvivalent topish bilan cheklanib bo'lmaydi. Aksincha, hujjatning normativ mazmuni, huquqiy kuchi, mantiqiy tuzilishi, terminologik aniqligi va uslubiy xususiyatlari to'liq saqlanishi zarur.

Huquqiy matnlarning asosiy xususiyati ularning normativ xarakterga egaligidir. Bunday matnlarda qo'llanadigan har bir leksik birlik, grammatik shakl va sintaktik qurilma muayyan huquqiy ma'noni ifodalashga xizmat qiladi. Qonun hujjatlari, xalqaro shartnomalar va rasmiy bitimlarda so'zning noaniq qo'llanishi yoki noto'g'ri tarjima qilinishi hujjat mazmunining turlicha talqin etilishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun huquqiy tarjimada aniqlik, barqarorlik, terminologik izchillik va semantik moslik asosiy mezonlar sifatida qaraladi. Ayniqsa, xalqaro huquqiy hujjatlar tarjimasida mazmuniy ekvivalentlik bilan bir qatorda pragmatik muvofiqlik ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilidagi huquqiy matnlarda modal birliklar normativ mazmunni shakllantiruvchi markaziy vositalardan biri hisoblanadi. "Shall", "must", "may", "should", "can" kabi birliklar hujjat matnida majburiyat, ruxsat, vakolat, tavsiya, ehtimollik yoki taqiq kabi ma'nolarni ifodalaydi. Ayniqsa, "shall" va "must" birliklari huquqiy matnlarda ko'pincha majburiylik darajasini bildiradi. "May" esa ayrim hollarda ruxsat, ayrim hollarda vakolat yoki huquqiy imkoniyat ma'nosida qo'llanadi. Demak, modal birliklarning tarjimasida oddiy grammatik masala emas, balki huquqiy mazmunni aniq yetkazish bilan bog'liq murakkab lingvistik-pragmatik jarayondir.

Mazkur birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida muayyan qiyinchiliklar yuzaga keladi. Chunki o'zbek tilida majburiyat, zarurat, ruxsat va vakolat ma'nolarini ifodalovchi "lozim", "kerak", "shart", "zarur", "mumkin", "haqli", "vakolatli", "majbur" kabi birliklar mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos semantik va pragmatik imkoniyatlarga ega. Masalan, "shart" birligi qat'iy majburiyatni bildirsa, "lozim" nisbatan rasmiy va normativ ohangga ega. "Kerak" umumiy zaruratni ifodalashi mumkin, biroq barcha huquqiy kontekstlarda yetarli darajada rasmiylik kasb etmasligi ehtimoldan xoli emas. "Mumkin" birligi esa ruxsat yoki ehtimollik ma'nosini bildirishi mumkinligi sababli, u noto'g'ri tanlangan holatda huquqiy normaning kuchini susaytirib yuborishi mumkin.

Tarjimon tomonidan sinonimik qatordan noto'g'ri birlik tanlanishi huquqiy mazmunning zaiflashishiga, kuchayib ketishiga yoki umuman o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "shall" birligi ayrim kontekstlarda qat'iy majburiyatni bildiradi. Uni o'zbek tiliga "mumkin" tarzida tarjima qilish hujjatdagi majburiy normani ruxsat ma'nosiga aylantirib yuboradi. Aksincha, "may" birligini har doim "shart" yoki "lozim" deb tarjima qilish ruxsat yoki vakolat ma'nosini majburiyat sifatida talqin qilishga sabab bo'ladi. Bu esa xalqaro hujjatning huquqiy mohiyatiga putur yetkazadi. Shu bois modal birliklarni tarjima qilishda kontekst, hujjat turi, normativ maqsad, huquqiy munosabat subyektlari va matnning umumiy mantiqiy tuzilishi alohida hisobga olinishi zarur.

Huquqiy diskurs o'zining rasmiyligi, standartlashuvi, aniqligi va mantiqiy izchilligi bilan boshqa funksional uslublardan farqlanadi. Bunday diskursda emotsional ifodalar, ko'pincha nolilik, metaforik qo'llanish yoki erkin talqin imkoniyatlari imkon qadar cheklanadi. Qonun hujjatlari va xalqaro normativ matnlarda har bir so'zning ma'nosi aniq chegaralangan bo'lishi, har bir jumla esa huquqiy munosabatni ravshan ifodalashi kerak. Ayniqsa, modal birliklar huquqiy normaning kuchini belgilashda muhim o'rin tutadi. Ular orqali hujjatda kimning qanday majburiyati borligi, kim qanday huquqqa ega ekanligi, qanday harakatga ruxsat berilishi yoki qanday harakat taqiqlanishi belgilanadi. Shu jihatdan, BMT hujjatlaridagi inglizcha modal birliklarning o'zbek tiliga tarjimasini o'rganish nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Nazariy jihatdan bu masala huquqiy tarjimada modal ma'noning lingvistik ifodalanishi, ekvivalentlik darajalari va tarjimada pragmatik moslik muammolarini yoritishga xizmat qiladi. Amaliy jihatdan esa xalqaro huquqiy hujjatlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda barqaror terminologik va grammatik yondashuvlarni ishlab chiqish, tarjima sifatini oshirish hamda huquqiy mazmunning buzilishining oldini olish imkonini beradi. Demak, ingliz va o'zbek tillaridagi modal birliklarning qiyosiy tahlili xalqaro huquqiy tarjima madaniyatini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

"Shall" ingliz huquqiy matnlarida eng faol qo'llanadigan modal birliklardan biri bo'lib, u ko'pincha majburiyat, normativ talab va huquqiy buyruq ma'nolarini ifodalaydi. An'anaviy huquqiy ingliz

tilida “shall” qonuniy majburiyatni belgilovchi asosiy grammatik vosita sifatida shakllangan. Masalan, xalqaro shartnomalar, konvensiyalar va rezolyutsiyalarda “States shall ensure...”, “Each party shall take measures...” kabi konstruksiyalar ko‘p uchraydi. Bunday holatlarda “shall” o‘zbek tiliga, odatda, “ta’minlaydi”, “amalga oshiradi”, “choralar ko‘radi”, “majbur”, “lozim” kabi birliklar orqali tarjima qilinadi.

Biroq “shall” birligining tarjimasida kontekst hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki u har doim ham bir xil darajadagi majburiyatni ifodalamaydi. Ayrim holatlarda “shall” qat’iy normativ talabni bildirsa, boshqa holatlarda hujjatning rasmiy uslubini saqlovchi an’anaviy vosita sifatida keladi. Masalan, “The Committee shall meet once a year” jumlasida “shall” kelasi zamon yoki belgilangan tartib ma’nosini bildiradi. Bunday holatda uni “Qo‘mita yiliga bir marta yig‘iladi” deb tarjima qilish maqsadga muvofiq. Agar bu birlik “Qo‘mita yiliga bir marta yig‘ilishi shart” tarzida tarjima qilinsa, matndagi normativlik darajasi ortib ketishi mumkin. Demak, “shall”ning o‘zbek tilidagi ekvivalenti har bir holatda huquqiy vazifa, majburiyat yoki tartib bildirayotganiga qarab tanlanadi.

“Must” modal birligi ingliz huquqiy matnlarida qat’iy majburiyatni ifodalovchi birlik sifatida qo‘llanadi. U “shall”ga nisbatan aniqroq, bevosita va kuchliroq majburiylik ma’nosiga ega. “Must” yordamida subyekt bajarishi shart bo‘lgan harakat belgilanadi. Masalan, “States must comply with international obligations” jumlasida davlatlarning xalqaro majburiyatlarga rioya qilishi qat’iy talab sifatida ifodalanadi. Bunday birlik o‘zbek tiliga “shart”, “majbur”, “rioya qilishi shart”, “bajarishi lozim” kabi shakllarda tarjima qilinadi.

“Must”ning asosiy xususiyati shundaki, u matnda normativ talabning majburiy va muqarrar xarakterini kuchaytiradi. Shu sababli uni “mumkin”, “kerak bo‘lishi mumkin” yoki “tavsiya etiladi” kabi yumshoq birliklar bilan tarjima qilish to‘g‘ri emas. Masalan, “The applicant must submit the required documents” jumlasida “Ariza beruvchi talab etilgan hujjatlarni taqdim etishi shart” tarzida tarjima qilinishi lozim. Agar bu jumla “Ariza beruvchi hujjatlarni taqdim etishi mumkin” deb tarjima qilinsa, majburiyat ruxsat ma’nosiga aylanib ketadi. Bu esa huquqiy mazmunning buzilishiga olib keladi.

“May” modal birligi huquqiy matnlarda ruxsat, vakolat yoki huquqiy imkoniyat ma’nolarini ifodalaydi. U majburiyat emas, balki ma’lum harakatni amalga oshirish huquqi yoki vakolatini bildiradi. Masalan, “The Committee may request additional information” jumlasida Qo‘mitaning qo‘shimcha ma’lumot so‘rash huquqi mavjudligi ko‘rsatiladi, biroq bu majburiyat sifatida belgilanmaydi. Bunday holatda “may” o‘zbek tiliga “mumkin”, “haqli”, “vakolatli”, “so‘rash mumkin” kabi birliklar yordamida tarjima qilinadi.

“May”ning noto‘g‘ri tarjimasi huquqiy mazmunga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Agar “may” birligi “shart” yoki “lozim” deb tarjima qilinsa, ruxsat yoki vakolat ma’nosi majburiyatga aylanib ketadi. Masalan, “The State may adopt special measures” jumlasini “Davlat maxsus choralar ko‘rishi mumkin” deb tarjima qilish to‘g‘ri bo‘ladi. Uni “Davlat maxsus choralar ko‘rishi shart” deb tarjima qilish esa hujjatda nazarda tutilmagan majburiyatni yuzaga keltiradi. Shu bois “may” birligini tarjima qilishda uning ruxsat, vakolat yoki ehtimollik ma’nosida kelayotganini aniqlash muhimdir.

“Should” modal birligi huquqiy va diplomatik matnlarda tavsiya, maqsadga muvofiqlik yoki yumshoq majburiyat ma’nosini ifodalaydi. U “must” yoki “shall” kabi qat’iy majburiyatni bildirmaydi, balki bajarilishi kutilayotgan, tavsiya etilayotgan yoki maqbul deb topilgan harakatni anglatadi. Masalan, “States should promote cooperation” jumlasida davlatlar hamkorlikni rivojlantirishi tavsiya etiladi, biroq bu qat’iy huquqiy majburiyat sifatida belgilanmaydi. O‘zbek tilida bunday birliklar “lozim”, “maqsadga muvofiq”, “tavsiya etiladi”, “zarur” kabi shakllar orqali ifodalanadi.

“Should”ning tarjimasida ehtiyotkorlik talab etiladi. Chunki uni har doim “shart” deb tarjima qilish normativ kuchni sun’iy ravishda oshirib yuboradi. Masalan, “International organizations should support developing countries” jumlasini “Xalqaro tashkilotlar rivojlanayotgan mamlakatlarni qo‘llab-quvvatlashi maqsadga muvofiq” yoki “qo‘llab-quvvatlashi lozim” tarzida tarjima qilish mumkin. Ammo “qo‘llab-quvvatlashi shart” deb tarjima qilish matndagi tavsiyaviy ohangni qat’iy majburiyatga aylantiradi.

“Can” modal birligi huquqiy matnlarda imkoniyat, qobiliyat yoki amaliy ehtimollikni bildiradi. U, odatda, normativ majburiyatni emas, balki ma’lum harakatning amalga oshirilish imkonini ifodalaydi. Masalan, “This mechanism can contribute to the protection of human rights” jumlasida mexanizmining inson huquqlarini himoya qilishga hissa qo‘shish imkoniyati nazarda tutiladi. Bunday holatda “can” o‘zbek tiliga “mumkin”, “imkon beradi”, “xizmat qilishi mumkin”, “hissa qo‘sha oladi” kabi shakllarda tarjima qilinadi.

“Can” va “may” birliklari ayrim hollarda o‘zbek tiliga bir xil — “mumkin” deb tarjima qilinishi

mumkin. Biroq ularning semantik farqi mavjud. “May” ko‘proq ruxsat yoki vakolatni bildirsa, “can” imkoniyat yoki qobiliyatni bildiradi. Masalan, “The body may adopt recommendations” jumlasida organ tavsiyalar qabul qilish vakolatiga ega ekanligi ifodalanadi. “The body can influence policy development” jumlasida esa organ siyosat ishlab chiqish jarayoniga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega ekani bildiriladi. Shuning uchun “may”ni “haqli” yoki “vakolatli”, “can”ni esa “imkoniga ega”, “qodir”, “ta’sir ko‘rsatishi mumkin” tarzida tarjima qilish ayrim kontekstlarda aniqroq natija beradi.

“Must not” va “shall not” birliklari huquqiy matnlarda taqiq ma’nosini ifodalaydi. Ular orqali muayyan harakatni amalga oshirish man etiladi. Masalan, “No person shall be subjected to torture” jumlasida shaxs qiynoqqa solinmasligi qat’iy norma sifatida belgilanadi. Bunday holatda “shall not” o‘zbek tiliga “taqiqlanadi”, “yo‘l qo‘yilmaydi”, “mumkin emas”, “solinmasligi kerak” kabi birliklar orqali tarjima qilinadi. “Must not” esa yanada bevosita taqiqni ifodalab, “qilmasligi shart”, “taqiqlanadi”, “yo‘l qo‘yilmaydi” shakllarida berilishi mumkin.

Taqiq bildiruvchi modal birliklarning tarjimasida ham huquqiy kuchni to‘g‘ri saqlash muhimdir. Masalan, “States must not discriminate” jumlasida “Davlatlar kamsitishga yo‘l qo‘ymasligi shart” deb tarjima qilinadi. Agar bu jumla “Davlatlar kamsitmasligi kerak” tarzida berilsa, mazmun saqlansa-da, ayrim huquqiy kontekstlarda normativ qat’iylik biroz yumshashi mumkin. Shu bois xalqaro huquqiy hujjatlarda taqiq ma’nosi ko‘pincha “taqiqlanadi”, “yo‘l qo‘yilmaydi”, “man etiladi” kabi aniq normativ birliklar bilan ifodalanadi.

Umuman olganda, ingliz huquqiy matnlaridagi modal birliklar hujjatning normativ mazmunini shakllantiruvchi muhim vositalardir. “Shall” va “must” majburiyatni, “may” ruxsat va vakolatni, “should” tavsiyaviy talabni, “can” imkoniyatni, “must not” va “shall not” esa taqiqni ifodalaydi. Ularni o‘zbek tiliga tarjima qilishda grammatik ekvivalentlik bilan cheklanib bo‘lmaydi. Tarjimon har bir modal birlikning huquqiy vazifasini, matndagi normativ kuchini va pragmatik ma’nosini aniqlashi lozim. Shundagina xalqaro huquqiy hujjatlarning o‘zbek tilidagi tarjimasida aniqlik, izchillik va semantik moslik ta’minlanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari ingliz tilidagi modal birliklarning o‘zbek tiliga tarjimasida sinonimik qatordan to‘g‘ri birlik tanlash huquqiy matnning semantik va normativ aniqligini ta’minlashda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, “shall” va “must” birliklarini tarjima qilishda majburiyat semantikasini to‘liq saqlash zarur. “May” modal birligining tarjimasida esa ruxsat va vakolat ma’nolarini kontekst asosida farqlash talab etiladi. Huquqiy tarjimada terminologik barqarorlikni saqlash, normativ kuchni yo‘qotmaslik hamda semantik adekvatlikni ta’minlash tarjimonning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu bois modal birliklarning funksional xususiyatlarini chuqur o‘rganish huquqiy tarjima sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. — Москва: Международные отношения, 1975.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода. — Москва: Высшая школа, 1990.
3. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. — London: Oxford University Press, 1965.
4. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. — London: Edward Arnold, 1994.
5. Palmer F.R. Mood and Modality. — Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
6. Newmark P. Approaches to Translation. — Oxford: Pergamon Press, 1988.
7. Nida E. Toward a Science of Translating. — Leiden: Brill, 1964.
8. G‘aybullayev O. Tarjimashunoslik asoslari. — Toshkent, 2015.
9. Mo‘minov S. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent, 2018.